

LJUDEVIT JONKE O HRVATSKOM JEZIKU U 19. STOLJEĆU

Branka Tafra

Uvod

Kad se danas s vremenskim odmakom objektivno ocjenjuje ukupni prinos Ljudevita Jonkea hrvatskomu jezikoslovlju, mogu se izdvojiti dva glavna područja u kojima je on dao svoj vlastiti biljeg. Jedno je širenje jezične kulture i borba za hrvatski književni jezik, a drugo područje popunjavaju radovi o hrvatskom jeziku u 19. stoljeću. Prvo područje ima težinu dokle žive Jonkeovi suvremenici koji poznaju širi kontekst u kojem se ta djelatnost odvijala. Radovi o 19. st. po mnogočemu zasigurno zauzimaju sam vrh znanstvenoga Jonkeova prinosa hrvatskomu jezikoslovlju i neupitno je da im je osigurana znanstvena trajnost.

Ključ razumijevanja suvremenosti hrvatskoga jezika nalazi se u 19. st., pa je stoga logično da je Jonke krenuo u osvjetljavanje toga vremena u ranom razdoblju svoga znanstvenoga djelovanja i da se tomu razdoblju vratio na kraju svoga radnoga puta, pa je 19. st. tema poveznica ukupne njegove kroatističke djelatnosti. Problematika koju je Jonke obradio može se razvrstati u tri veće tematske cjeline koje ćemo ovdje slijediti navodeći neke njegove važnije radove. Potanka njihova raščlamba i ocjena zahtijevala bi mnogo više prostora.

Značajni jezikoslovci 19. stoljeća

Premda ima drugih mišljenja zašto se Jonke, okrenuvši se od bohemističkih tema prema kroatistikama, počeo baviti upravo 19. stoljećem (Samardžija, 1999.: 37.), čini se najlogičnije da je Jonkea prvo privukao Bogoslav Šulek i njegov golemi prinos i hrvatskomu jeziku i hrvatskoj kulturi općenito te velik broj bohemizama koji su preko Šuleka ušli u hrvatski jezik. Zarana je Jonke počeo pisati upravo o Šuleku, a Šulek ga je odveo u svu složenost jezične problematike u 19. st. Tri su rada posvećena tomu velikomu leksikografu: Šulekova briga o hrvatskoj naučnoj terminologiji (1954.),¹ Slavske pozajmljenice u Šulekovu „Rječniku znanstvenoga nazivlja“ (1955.), Bogoslav Šulek kao puristički savjetnik (1956.). U tim se radovima Jonke otkriva kao strpljiv istraživač koji raščlanjuje Šulekove načine popunjavanja hrvatskoga leksika novim leksičkim jedinicama i koji prati sudbinu tih riječi. Da je riječ o temeljitoj raščlambi, govori broj od približno 400 Šulekovih bohemizama koje je Jonke našao da nisu ušli u hrvatski jezik i otkrivanje triju naleta primanja bohemizama, prvoga od 1836., drugoga od 1848. i trećega od 1874. godine. Vrijednost Jonkeovih rasprava o Šuleku još je veća ako se ima na umu da se o tom Slovaku nije

¹ Većina je tih radova pod istim naslovom ili s malim izmjenama objavljena u dvjema knjigama: Jonke, 1965., 1971. Ovdje se navodi samo godina prvoga izdanja. O Jonkeovoj bibliografiji v. Samardžija, 1990.

mного pisalo nakon Drugoga svjetskoga rata i da se njegov leksički prinos počesto mjerio njegovim neprihvaćenim novotvorenica. Jonke je objektivna istraživač koji Šuleka izučava iz različitih kutova. Ponajprije treba vidjeti gdje je bila hrvatska terminologija prije Šuleka, zatim Šulek je svoj veliki posao obavio prije pojave kapitalnih djela slavenske poredbene lingvistike, a prije pozajmljivanja iskoristio je sve stručne nazive koji postoje u sva tri narječja. S druge pak strane Jonke ne opravdava Šuleka što je unosio bohemizme i onda kad je u hrvatskom jeziku već postojala dobra riječ.

Kao da je znao da će mu netko prigovoriti što kod Šuleka nije razlučio bohemizme od slovackizama, jer se očekuje da je Slovak unosio i slovackizme, Jonke je odgovorio unaprijed. Tri su razloga zašto je sve te posuđenice svrstao u bohemizme. Prvi je što sam Šulek u popisu kratica nema kraticu za slovački, drugi je što je on kao i Kollár i Šafařík smatrao da su češki i slovački jedan jezik, a treći što nije u rječniku pronašao isključivo slovačke likove riječi „premda su korijeni Šulekovih bohemizama većinom isto toliko slovački kao i češki“ (Jonke, 1971.: 175.).

Jonkeovi su naslovi članaka vrlo rječiti. Iz naslova: Veberova „Skladnja ilirskoga jezika“ – prva naša sintaksa (1971.; to je odlomak iz opsežne rasprave Veberove zasluge za naš književni jezik, Rad JAZU, 309., 1956.: 33.–80.) izlazi da je Veberova Skladnja prva naša sintaksa. To su preuzeli mnogi kroatisti pa je često ponavljana ta pogrešna tvrdnja premda u tekstu Jonke kaže „prva cjelovita“, što je bliže istini. Prateći Veberov rad, njegove zasluge, ali i poraze, Jonke pokazuje svoju ljudskost razumijevajući i vrijeme i Veberove postupke, tražeći opravdanja za Vebera kad on nije u pravu i zaključujući da su mu zasluge mnogo veće od slabosti ako se pravilno sagledaju što su bile u svom vremenu i što su ostavile u naslijeđe svojim potomcima.

Rasprava Tri profesora zagrebačke gimnazije na braniku hrvatskoga književnog jezika (1957.) puna je važnih podataka o Antunu Mažuraniću, Vjekoslavu Babukiću i Adolfu Veberu kao srednjoškolskim profesorima i o njihovu jezikoslovnom radu. Proučavati preporodno vrijeme, a ne zaustaviti se na Ljudevitu Gaju, nije se jednostavno moglo. I opet jedan naslov koji mnogo govori: Ljudevit Gaj kao višestruki pobjednik (1975.–1976.). Bez obzira na to što je zagrebačka filološka škola na prvi pogled doživjela krah, njezine su zasluge trajne. Ispravnost Jonkeove ocjene da su Gajeve najveće zasluge „uvođenje jedinstvenog književnog jezika i pravopisa, odnosno grafije“ (1965.: 161.) dobila je poslije potvrdu u radovima D. Brozovića, Z. Vinca i drugih kroatista.

Glavnina se Jonkeovih radova o 19. st. odnosi na zagrebačku filološku školu, ali ima nekoliko i o vukovima. S njima je i završio svoj opus: Zasluge i slabosti hrvatskih vukova (1978.–1979.). Budući da je četvrt stoljeća od prvoga rada o 19. st. do ovoga posljednjega prilično dugo razdoblje, potpuno je razumljivo da je Jonke donekle korigirao neka svoja stajališta. Samo istinski znanstvenici ne ustra-

javaju tvrdoglavo na jednom već rečenome, nego i sami razvijaju i dograđuju svoja mišljenja. Metajezik mu je izgrađeniji, u skladu s razvojnim stupnjem hrvatskoga jezikoslovlja. Premda je taj rad prilično oštra kritika hrvatskih vukovaca s obzirom na to da Jonke smatra da je došlo vrijeme da se kritički razmotri njihova djelatnost, na kraju zaključuje da im zasluge pretežu. Kako i ne bi kad su dali takva kapitalna djela kao što su rječnik, gramatika i pravopis, kojima je učvršćena norma za idućih stotinjak godina. Stoga se s većinom Jonkeovih ocjena možemo i danas složiti. Osim pretjerana purizma glavna je zamjerka vukovcima robovanje narodnomu jeziku i prešućivanje hrvatskih književnih djela. No, ne može se ne priznati velika vrijednost kapitalnih djela kao što je Akademijin rječnik, Maretićeva gramatika i Broz-Ivekovićev rječnik. Jonkeova je zasluga što je kritički progovorio i o zagrebačkoj filološkoj školi i o hrvatskim vukovcima i što je otkrio i pozitivnu i negativnu stranu njihova djelovanja. Posebna je vrijednost što se u tim raspravama naziru blagi obrisi prijelaza, što se ne povlače oštre granice pa iz njih izrasta međusobna isprepletenost prošloga i sadašnjega. Tako su pripadnici zagrebačke filološke škole ugradili dosta toga iz prethodnih razdoblja hrvatskoga književnoga jezika, unijeli mnogo toga svoga, ali ni vukovci nisu potpuno zanemarili postignuća iliraca jer inače ne bi bilo moguće da kroz njihovo štokavsko purističko sito prođe i do nas dođe toliko Šulekovih „izama“ (bohemizama, internacionalizama...) i novotvorenica. Svevremensku vrijednost imaju Jonkeova razmišljanja o štokavskom purizmu i o šteti koju su vukovci napravili hrvatskomu jeziku izbacujući mnoge riječi koje imaju „svoju povijest, svoju tvorbu, svoju specijalnu obojenost i upotrebu“ (Jonke, 1978.–1979.: 10.) i koje bi trebalo svaku odvojeno prosuđivati s obzirom na njihovu prihvatljivost. Stajalište da rječnik ne treba osiromašivati izbacivanjem riječi, kao što su *glazba, slovnica, časnik, proračun, redarstvo...*, ispravno je u svakom razdoblju obilježenom „čišćenjem“, samo se popisi riječi mijenjaju.

Književnojezična koncepcija zagrebačke filološke škole

Podnoseći referat na Beogradskom slavističkom sastanku 1955., Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole, Jonke iznosi ključni zaključak da je zagrebačka filološka škola ujedinila Hrvate u pravopisu i književnom jeziku te da je to bio temelj za kasnije približavanje hrvatskoga i srpskoga jezika, a ne Bečki književni dogovor poslije kojega je bilo sve isto kao što je bilo i prije. Ako se u to vrijeme odmah nakon Novosadskoga dogovora, čiji je Jonke bio aktivni sudionik, nije pridavalo nikakvo osobito značenje dogovoru prije sto godina, nije uopće jasno zašto se i danas u nekim slavističkim krugovima daje važnost tomu činu koji nije urodio plodom.

Govoreći o književnojezičnoj koncepciji iliraca (Osnovni problemi jezika hrvatske književnosti u 19. stoljeću, 1958.), Jonke je uvjeren da je njihov jezični i pravopisni izbor uvjetovan njihovim programom stvaranja zajedničkoga južnoslavenskoga jezika, ali pritom ne dokazuje što je to, osim morfonološkoga pravopisa, zajedničko u jezičnoj normi s ostalim južnoslavenskim jezičnim prostorom, pogotovo

što i sam kaže da ilirci rado posuđuju iz kajkavštine i čakavštine, a to svakako znači udaljavanje od takve koncepcije. Osim toga već na odbijanju fonološkoga pravopisa pada ta koncepcija jer isključuje najbliže susjede. Samardžija, autor monografije o Jonkeu, smatra da je Jonke stavio početak standardnoga jezika u Gajevo vrijeme i da ilirci stvaraju književni jezik za južne Slavene. „Zato ilirci bez poteškoća posuđuju iz kajkavskoga i čakavskog, ali i iz drugih slavenskih jezika“ (Samardžija, 1990.: 41.). Ako se tu misli na leksičke posuđenice iz slavenskih jezika, onda to nije dokaz za stvaranje zajedničkoga južnoslavenskoga jezika jer je najviše posuđenica bilo iz zapadnoslavenskih, a ne južnoslavenskih jezika. Za iznesenu tezu trebalo bi u njihovim gramatikama pronaći jezične elemente drugih južnoslavenskih jezika. Četiri afrikate, jekavski izgovor jata, četveronaglasni novoštokavski sustav za to svakako nisu dokaz. Iako upravo ta obilježja mogu biti dokazom o jednom književnom jeziku za Hrvate i Srbe, Jonke još 1965. (Postanak novijega književnog jezika u Hrvata i Srba), dakle iste godine kad Milka Ivić izlazi s teorijom varijanata, vrlo detaljno pokazuje razlike između ilirske i vukovske norme, a njih je prilično, te donosi važan zaključak da se ono što je stvoreno u doba Babukića, Vebera i Šuleka ubacilo u priličnoj mjeri i u vukovski tip književnoga jezika u Maretićevo doba, ali je nešto prodrlo i u „ekavsku varijantu srpskoga književnog jezika (krajolik, okolnost, dojam, pojam, rublje, uzajamnost, pogon, pokus i dr.)“.

Iako se u kroatistici govori o pobjedi hrvatskih vukovaca krajem 19. stoljeća i o tadašnjoj stabilizaciji hrvatskoga standardnoga jezika, Jonke već naslovom svoga predzadnjega rada (1975.–1976.) otkriva svoje stajalište proglašavajući Gaja pobjednikom, ali i iznoseći tvrdnje da književni jezik u Hrvata u 20. st. baštini mnoge elemente ilirskih i poilirskih shvaćanja. Kad se tako gleda na stvar, onda se mora temeljito preispitati teza o pobjedi hrvatskih vukovaca krajem 19. st., odnosno mora se prevrednovati to doba.

Jezično-pravopisne raspre u 19. stoljeću

Tri su jezično-pravopisna problema u 19. st. izazvala žestoke raspre: fonološki status i pisanje staroga fonema jata, slogotvornoga /r/ i množinskoga imeničnoga genitivnoga nastavka. Sva tri je problema Jonke podrobno i vjerno prikazao (Sporovi pri odabiranju govora za zajednički jezik Hrvata u 19. stoljeću, 1959., Borbe oko književnog oblika imeničkoga genitiva množine u 19. stoljeću, 1957., Samoglasno r u književnom jeziku 19. stoljeća, 1962.). Premda je sasvim ispravno zaključio da je u početku borba oko genitivnoga završetka bila gramatičke naravi, a poslije pravopisne, nije doveo u pitanje gramatički status genitivnoga *-ah* jer ga je smatrao nastavkom, iako Veber, Šulek i Kurelac pružaju valjane dokaze za smještanje toga problema u pravopis. Pisanje slogotvornoga /r/ bilo je pravopisno-gramatički problem jer se raspravljalo zapravo o njegovoj fonološkoj vrijednosti, o čem je ovisilo i slovopisno rješenje.

Zaključak

O 19. st. prije Jonkea već su iznesene neke bitne ocjene (Barac, Krstić, Jurišić), ali nije bilo sustavnih rasprava kakve su Jonkeove. One su plod njegova vlastitoga istraživanja i potanke raščlambe. Glavni je zaključak Jonkeovih svih rasprava da su Hrvati nakon 1836. ujedinjeni u jednom književnom jeziku s jednim pravopisom. Naime, Jonke govori o ujedinjenju Hrvata u jednom književnom jeziku u 19. st., a ne o hrvatsko-srpskom ujedinjenju. Kao što je za Vebera, Šuleka i hrvatske vukovce, stavivši na jednu stranu vage zasluge, a na drugu slabosti, zaključio da prva strana preteže, i mi danas s puno opravdanja možemo reći da Jonkeove zasluge u proučavanju hrvatskoga jezika u 19. st. daleko pretežu nad možebitnim spornim mjestima u njegovim radovima.

Literatura

Jonke, Lj., 1965.: Književni jezik u teoriji i praksi, Znanje, Zagreb.

Jonke, Lj., 1971.: Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća, Matica hrvatska, Zagreb.

Jonke, Lj., 1975.–1976.: Ljudevit Gaj kao višestruki pobjednik, Jezik, XXIII (3.–4.): 67.–79.

Jonke, Lj., 1978.–1979.: Zasluge i slabosti hrvatskih vukovaca, Jezik, XXVI (1.): 5.–12.

Samardžija, M., 1990.: Ljudevit Jonke, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb.

Sažetak

Branka Tafra, Hrvatski studiji, Zagreb

UDK 811.163.42-26(091), znanstveni članak,

primljen 27. travnja 2007., prihvaćen za tisak 15. svibnja 2007.

Ljudevit Jonke about the Croatian Language of the 19th Century

The paper discusses Ljudevit Jonke's contributions to the study of standard Croatian language in the 19th century as the first systematic studies dealing with that period, and the scientific foundation that can also serve as the basis for modern research.

U POZADINI NAČELA „PIŠI KAO ŠTO DOBRI PISCI PIŠU“

Petar Vuković

U članku se pokušava pokazati da Jonke poznatim načelom „Piši kao što dobri pisci pišu“ nije želio pozvati na oponašanje jezične ekskluzivnosti književnosti, nego ponajprije istaknuti važnost onoga oblika jezične kulture koji se tiče simboličke funkcije književnoga jezika.

kontroverzno načelo „Piši onako kako dobri pisci pišu“ više je puta bilo osporavano i svaki se put činilo da njegovi kritičari u velikoj mjeri imaju pravo. Iako se u ovom članku polazi od uvjerenja da je načelo bilo umje-